

ГОДИНА I.

Цариградъ, 26 Майя, 1875.

БРОЙ 16.

НАУЧНО-ПОЛИТИЧЕСКО СНИСАНЬЕ.

ИЗЛАЗЯ ВСЕКИ ПОНДЪЛНИКЪ.

ЕДНО МНѢНІЕ ВЪРХУ ОБЩИ ЕЗИК И ПРАВОПИСАНІЕ У НАС,

изказано от оцѣнителя на

«Български Буквар» от в. Напрѣдъкъ.

С' голяма благодарност прочитам оцѣн-ката на Български Буквар, смѣстена в Напрѣдъкъ брой 31. Уважениѣтъ оцѣни-тел, както се вижда, не се ръководил отъ пристрастия и разпалени до не знам какъ чувства, както почтениѣтъ критици на Школенка Педагогѣа I часть (*), а от едно само желаніе — да види напред-мущаніе и задръжко работеніе во умет-вениѣтъ живот на свойѣтъ народ. Ръково-одейки се от това си похвално желаніе, он в' крайѣтъ на оцѣнката си забележува, чи му правило твърде неприятелно впечат-леніе от ден в' ден растящото помежду нашите писатели разделение в' начинѣтъ на изразяваніето и пишеніето, което се найпосле свършува с' това, дето побър-кува нашиѣтъ млад насад още при захва-щаніето му да се учи. С' тая си мощна уметствена забележка нашиѣтъ оцѣнител иска да посочи на толку нѣти прогласуваната в' нашиѣтъ печат мисъл да прамислиме за една обща език и правописаніе. И наистина време е, да прегърнат нашите трудолюб-ци на книжовното поле тая найсвятая и найживотворна мисъл, и да захванат вече да я изнасят во основата на своята работност. Знѣщото само в' нея се крият найяките изрѣзки, с' които мож' да се стигнат веднѣж за всякога раздробените и разслабени дялове на народниѣтъ ни организъм, и да представат отъ себе си едно живо и органическо цѣло, в' което едновременно и равномерно ще се разк-дат и формируват всѣте наши подобри мисли, чувства и тежненія. Со една ду-ма: она е ядката, в' която се корени цѣлостното развитіе на народниѣтъ ни жи-вотъ. Но пита се тука: По кой път мо-же да се дойде до осъществуваніето на тая толку висока мисъл? Нашиѣтъ оцѣни-тел косвено отговора: «да се пречисме лезикѣтъ и вземе какво-годе общо правопи-саніе — и работата е свършена!» По-нежже в' той отговор се изказува речн общото мненіе на всѣте наши учени лю-де; заради това рекох да кажа и аз мосто смиренно мненіе върху едѣнѣтъ предмет, бидейки увѣрен, чи благосклон-ниѣтъ читател ще прочита и него со об-новенното си търпеніе и вниманіе.

I. Язикѣтъ.

Да се пречисме лезикѣтъ аз разбирам да се изхвърлѣтъ из него всѣчки онія думи, които носат печат на чуждо потекло, или сѣ многу отдалечени отъ славян-скиѣтъ ни корен, и да се замѣстят с' други, които имат чисто българско потекло и стоят поблизу до речениѣтъ корен. Но ту-ка се ражда ново питаніе: Отъ где да се вземат всѣчки тіа думи? «Явно е: от лезикѣтъ, що говори народѣтъ ни!» — ще

(*) Вижд «Читалище» за 1874 год. Лѣ 15 — 17, гдето на 23 стр. не срещнах друго мненіе, освен едно детинско и безкрай противоре-чиво сарбаторскіе ни наймалку несовместно со святите правила на критиката. И сам он, виж-да се, найпосле осъзна, чи на толку многу страници не казал нищо, което се очекува от един серіозен критик, та при свършокѣтъ се обещава да поговори други път върху со-държаніето на сѣщата книга, и тогѣй да от-крие нечакната ѣ грѣшнѣа, т. е. да каже нищо похвално и за пред люде!

бъде отговорят. Та всета е нѣчтота тука, чи нашият народ еднакво не говори на всякъде; отесем това на никого не смежду нашите ясна, както ги нарича почитаемият оценител, не сѣ пазнати напѣлно всите наречія, които жинѣят в' народните уста. Ще рече, трябва да се извадатъ на видело тѣ всички наречія, за да може да се направи помежду им едно сравненіе и така да се избере от них по̀доброто и по̀общото. Но, според мене, това не може друкоюче да бѣде, отесем да има слобода всяки писателъ да употребява думи и фрази, взети от онова наречіе, което се говори в' мястото и страната му, и което найдобре ги познава и влада. Потой само начинъ ще може с' време книжевниѣтъ ни язык да се обогати и същевременно яремисме от привнесениѣтъ му чужд елемент, който може би днесъ несправедливо захваща мястото на нашиѣтъ — народниѣтъ. Тука не трябва да се боиме от това, че книжевниѣтъ ни языкъ тогазъ ще може да стане още по̀разбожан и по̀вечист, отколкуто е сега. Защото в' по̀главните наречія, както: северно-българското или балканското, южно-българското или македонското, и средно-българското или шопското, няма никакъ голяма разлика в' корените и значеніето на думите, която могла би да ни заплашува отъ тая страна. В' тяхъ рядко ще срещнешъ еднакъмъ думи, които изражаватъ различни понятия, също и еднакъмъ понятия, които се изражаватъ с' различни думи. Колкуто ги има, на пкрети може да се изброятъ, напримеръ :

требе	трабва	{ може (возможно) бива (допълнително) иска (прилагателно) трябва (повелително)

кът — г. Н. Богоров. — Ако има нящо у казаните наречія, което наистина може да произведе важна бъркотия, това сж формите, в' които се облечува всяко наречіе отдялно. Но ако се набере сега една жива форма, която захваща средното място помежду остатните форми и поблизу е до всяко от них, тогй еднородното и речі еднозначуще съдържаіе на говорините варечія ще се излива из нея во един народен говор, во един общ язык, който бездруго трябва да бжде поясен и поброден отъ всяко наречіе отдялно. Такава форма представлява *моясьмо наречіе*, според както се говори оно в' *Бюстемдѣл* и околността му. Това наречіе ни наймалку не е изпитало на себе вліаніето на гърцизъмът, влашизъмът и албанизъмът, както македонското, и мошне малце ти е пострадало от турцизъмът, както балканското; а това обстоятелство увърдило му оная *гладкост, яснот, ялгавозучност* и *римляност*, с' които се отличава оно въ произношеніето си. Преско това, говорейки се в' средоточието на нашият народ, оно прави природен прегѣд помежду едното наречіе и другото. Оттова *Бюстемдѣлцѣт* или *Шанчанецѣт*, кѣдето и да отиде, с' кого и да се разговара, на всякъде го разбират и всякого разбира найдобре и найлесно. Оттова найвразумително е на всяка българинъ така нареченото *Необашово сѣлаганіе*, което е написано поветчето на шопско наречіе и което поради това е найразпхренато во Македоніа. Оттова найчесте и аз го употребих в' *Букварѣт* си ⁽¹⁾; а това сторих, както вижда сега читателѣт, не за *самозамя* или от произвол, а единствено да посочам на всудометворителността от изключителното употребленіе на едно само наречіе, а найвше на сегашният ни книжевен язык, или все едно, *балкансьмо наречіе*, формата на което покрива му яснотта и вразумителността пред мнозина. Аз разбирам тука найвше македонските ни брата, които составляют значителен пигредіент в' цялото на нашият народ и които след. трябва да привличат серіозното вниманіе на всяки наш писател, който назначува своите умствени трудове за цѣл народ, след. и за них. Да ти е мило и драго гледайки от една страна, како нашите млади в' Македоніа с' голема жедност ти се пушат върху всяка нова книга или газета ⁽²⁾; но да ти е жал и мъка гледайки от друга страна, како се боратъ они со израженіата и мошне малце нищо ти разбират от прочитаното. А това е, не отице сръщат они тамо думи, които взмат един в ехциѣт корен с' нихните, но отице ги намират облечени в' дрехи, под които не мож' да познаят своето сродно. Така бидейки нашите северни собрата, които силно желаят да видат македонските си брата един час напред отресени от гърцизъмът и незнаетството, многу добре ще сторат, ако почнат да употребляват за-напред и они шопското наречіе. Тогй нека бждат уверени, чи нихните горки

(1) Аз не мож' да се сетам, змице не дава оценителѣт вира на уверуваніето ми, чи *Букварѣт* ми е написан според *моясьмоя* наречіе, и що нека да рече с' това.

(2) Тука смеам да похвалям наймногу *Православните* млади, от които у мнозина ще срещнеш даже и малки библиотеки.

брати, читайки съчиненията им, няма вече да казват:

Многу красно, виде се, ми вресеш,

Но не знам, братенце, що ми велеш!

А запознанието е формата на това наречие не е свързано речни е' никакви мъчнотии; едно само посочуване на особеностите ѝ ще може изведиши да улесне оногова, който малце-многу знае граматиката на балканското наречие. Ето нейните особености:

1. **Членям.** — Всите съществителни имена, броятелни и прилагателни се соединуват по един. брой со *ам* за м. р., *та* за ж. р., *мо* за ср. р., а в' множ. брой е' *ме* за всите родове. Само съществителните отъ м. р., които се свършуват в' множ. брой на *е* и *ие*, соединуват се со член *мо*; напр. *роговете*, *копито*, *сволето*, *камянето* ипрч. От две прилагателни пріема член само това, което определява и подирното прилагателно; напр. *жубавото* желязно перо, *беларосаросанима* учени люде, ипрч. Същото бива и с' повечето прилагателни, когато се отнасят они на едно и същото съществително име; наприм. *мурекіам* и *гърчки* учител, — *чесмѣіам*, *кротѣк* и *радлив* слуга, ипрч. А когато две и повече прилагателни се отнасят на едно само съществително, под което се разбират няколко единици, тогач се они всички соединуват со член, ако и да не върве подир велико от них съществителното име; наприм. *мѣрноескіам* владика, *кюсменѣльскіам* и *пловдивскіѣт*, — *мѣшіам* конь и *Николовіам* се продадох со хубава цена.

2. **Съществителните имена.** — Тиа съществителни от мъжки род и среден, които се в' балканското наречие свършуват на *ие*, взимат окончанието *ие*; напр. *зѣіе*, *мѣрїе*, *шомїе*, *робїе*, *людіе* (хора), *лѣшіе*, *каміе*, ипрч. До едно съществително име от ср. р., което се произвежда от глагол, става от 3-му лица сегаш. време. брой един. с' приставка *міе* и увардуване на гласоударанието; наприм. *бренїе*, *робуване*, *стѣване*, *стануване* ипрч.

3. **Местомеменіа.** — Лични: за *вли* аз, *ма*, *ом*, *она*, *оно*, *міе*, *еіе*, *ока*. Сократенята им сѣ: *ми*, *ме*; *ни*, *не*; *му*, *го*; *ѣ*, *я*; *ли*, *ле*; *ви*, *ве*; *ам*, *ла*. Посочителни: *моѣ*, *мѣл*, *шова*, *міа* (средни); *очаѣ*, *оча*, *окова*, *ока* (далечни); *оваѣ*, *ова*, *овова*, *ова* (близки). Посочителните от м. р. в' допълненіето изменуват *ѣ* и *а* на *ова*. Притяжателните посочителни: *мака*, *макаѣ*, *макаѣ*, *макаѣ* (средни); *окака*, *окакаѣ*, *окакаѣ*, *окакаѣ* (далечни); *овака*, *овакаѣ*, *овакаѣ*, *овакаѣ* (близки), — пріемат член както прилагателните. — Приставката *ла*, която се често среща в' балканското наречие, тука е' совсемъ загината. — Относително: *що* за всите родове и броеве; оно в' допълненята взима подиря си лични местомеменіа, за да се знае родът и броятъ; напр. *що я доведоха* — която донесоха, *що ам рекоха* — на които рекоха, *що те бѣха* — когото бѣха, *що ам вѣзѣха* — от които вѣзѣха и прч. — Сократените притяжателни: *му*, *ми*, *ни*, *ѣ*, *ли*, *ви*, *ам*, когато се отнасят на подлежащото, замествуват со навсякъде со *си*; напр. *Вѣзѣ си конѣам*, *Долесете лѣката си*, *Ока си продаде чоралниѣ лѣжѣ-зѣѣ*, и прч. — Броятелни местомеменіа со член: *всѣм*, *всѣма*, *всѣма*, *всѣм*, а без член: *всѣма*, *всѣма*, *всѣма*, *всѣма*.

(Слѣдѣ).

И ПРАВОПИСАНИЕ У НАС.

«Български Бухар» е в. Напрѣдъкъ.

(Продължава се от микротекст брой.)

Членки, прилагателните, броятелните и местоименията от ж. р. не взимат никакде в' допълненията окончанието ж или ѝж.

4. *Глаголима*. — Они се делят все-все на два вида, които имат овакво изменуваніе:

а.) *Сегаш. време*: I. *ам, аш, а, аме, ате, ат*; II. *ам* или *ям, еш, е, еме, ете, ач* или *аш*. Послениѣтъ вид обгърца и тѣа глаголи, които се в' балканското наречіе свѣршуват на *ам* во 2. лице брой един. Речи всѣте глаголи, що се в' сѣщото наречіе свѣршуват на *сам* и *всам*, *пмат* *увам* с' гласоудареніе на *у*; напр. *коаре-дусам, мискусам, останувам, залувам, летувам, рабувам* *се, казувам* и пр.

6.) *Пескърт*. *мичало*: I. *ах, аше, ахме,*
ахме, аха; II. *ех, еше, ехме, ехме, еха.*
Гласоударението на сегаш. време не се
изменува тука.

в.) Секриш. мимкло; I. *ах, о, ахме, ах-ме, аха*; II. *ах, ъ, ахме, ахме, аха*, или: *оа, о, охме, охме, оха*, с' посоченото им тука гласоударение. Последното именуваніе от вториѣтъ вид иматъ венте глаголи отъ сѣщїѣтъ вид, в' кореннїѣтъ слогъ на които стоѣ гласъ *е*, напр. *седох, есдох, отнесох, рекох, влезох* или *влезох* и проч. Сѣщото именуваніе иматъ и ошіа глаголи, които немаѣтъ в' кореннїѣтъ си гласъ *е*: *смирдох, могах, вѣсех, видох, дадох* *усмирдох* се и др. и.

г.) Овидова мимала: както балканското само е' таа разлика, че им се измислува на ле.

д.) *Сегаш. бидже*: наместо *шије* етоу
шије или че по венте лица и броеве.

е.) *Мин. бодѡше*: наместо *мѡхъ* *мѡше* *нпрѡ.* *навоѡкъде* *стоѡ* *мѡ*, а глаголетъ *се* *тура* в' *несвѡршено* *минало*; на *пр.* *мѡ* *плѡхъ*, *мѡ* *носѡше*, *мѡ* *пиѡше*, *мѡ* *говѡ* *рѡше*, *мѡ* *даѡеѡ* в *нпрѡ.*

ж.) Шопат, кагато приказува за работи, добре познати на него или истински в' себе си, рядко употреблива глаголът в' неопределено минало, ако и да сѣ тѣа работи станале отдавна; на прм. Марко Краевич и Муса кеседжѣа малкога да се бѣат ширѣ. Обаче не казува он: Баца ми, когато бѣше млад, многу бѣше игрохорецъ, а: бѣа млад, бѣа игрохорецъ — казуваа людѣе!

а.) Спوماгителната частица **би** на крајот еи глуми **х-то**, та останува **би**; напр. **могнал би, писал би, рекнал би, учил би**, и прч.

беглада в' нея помежду другитѣ и преимущества и онова. 1°, улеснуваніето на учениците по изучаваніето на глаголите, които се съждатъ само на два вида и иматъ многу правила; 2°, лесното разпознаваніе на думи отъ нечисто българско потекло, а найвече на тѣа, що се произвождатъ отъ глаголи, в' 3°, лесното дзнамирваніе в' народніятъ говор на думи, що мож' да замаятатъ русскитѣ. Няма сомненіе, чи тая форма, при венте си преимущества срещу нейните есстри, не е ослободена може би отъ някои малки недостатци, обаче с' време *науката*, а найвече *поезіама* и них ще изгледе, и многу поскору и посполучливо, отколкуто недостатците на другитѣ форми. Колкуто до содржаніето, което има да се облечува в' тая форма, оно, както рекохъ погоре, има да се църпе отъ мятинитѣ наречія. Тука само едно трябва да са познє: велика дума, която е отъ родъ на гореприведените и която не е била употребена в' книжечността ни до сега, да се обяснява под затворителна с' друга съотговорна и да ѝ се означува гласоудараніето, което е също необходимо за обѣмата ни просодія (*). Нека помислєме сега къмъ

II. Правописаніето.

На всякого сѣ познати голымите несподи на онова правописаніе, което е днесъ речъ пообщо в' нашите школи. Първата му неспода е тая, дето ученикътъ, безъ да не изкара цяла граматика, не мож' да го захване, а камо ли да го знає. Отсеи това онъ трябва многу време да се бухта надъ правилата му, додето ги освое, малце-многу, и пакъ не е горкиятъ увѣренъ, да ли ще му послужатъ някога в' животътъ. А защо е, да питашъ, това депгубеніе, това бухтаніе, което се найпосле у мнозина свършува с' предвременното имъ зарежуваніе на школото? Това е, за да се утвърде харио употребяваніето на някои букви, които навлезле в' нашата писменностъ, или отъ едно само *подражаваніе на руското правописаніе*, или отъ някакви *свари филологически соображенія*! До колку сѣ основателни тѣа соображенія, отъ които се родило реченото правописаніе, това се доказа отъ някои наши учени, а найвече отъ уважаемите работници на «Періодическо Счисаніе», които се отнесохъ сохришено презрително къмъ нихъ и уведоха наместо него друго едно правописаніе. Това ново правописаніе многу е полесно и речъ пооснователно отъ старото, и оттова мнозина отъ нашите писатели, гледамъ отъ някое време навамо, почнаха да го употребляватъ. Но понеже и в' него има някои други слабости, които причинуватъ не малки мъчнотии на учениците; заради това нека ми бѣде позволено да представя и азъ едно трето правописаніе, което многу лесно мож' да се науче още в' долните класове на народното школо, както е доказалъ дълговременниятъ онитъ и както се вижда това отъ самитъ *Български Буквар*.

Наивнапредъ нека тука да се подсете, чи в' основата на всяко правописаніе трябва да лежатъ две начала: *фонетическо* и *генетическо*. Първото се основа-

(*) Пуждно беше да се представе тука и просодіята на шепската форма; но защото се лека за тая работа повече и посподно време, поради това оставихъ я за други пътъ.

на на звучните елементи, от които се образува цялото на езикът, и поради това оно играе главната роль в' правописанието вообще. А другото начало е само пазител на първото, и го само в' тѣх случаи, когато го лъже созвучіето на някои-други звукове, които намира оно пак чрез произвожданието на составените от них думи. Оттука основното правило за правописанието е това: *«Пиши, споредъ както правилно говореш!»* Ето како се прилага това правило:

1. В' нашиятъ языкъ има все-все 25 коренни или прости звукове, оттова и съотговорните им основни букви во азбуката ни трябва да бѣдат на брой толку; именно: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, ъ.

2. Но всякога звукътъ и, когато върватъ подвря му а, е, у, о, като чи дава им половинната от гласътъ си, та взиматъ они едно произношеніе, което се клате помежду гласовето: а и я, е и ѣ, у и ю, о и ъ. Но тая причина буквата и в' той случай иска да се пише само съедната си половина, т. е. со і (тука точката посочува, чи звукътъ и не е совсемъ изгубилъ гласътъ си), за да показува това особено в' народниятъ говор произношеніе на речните гласни подир и. Оттова след., споредъ генетическото начало, и не бива никога да се пише подир і-то я, ѣ, ю, но всякога а, е, у, които подъ влияніето му природно взиматъ гласътъ на първите, както и звуковете: б, г, з, е, б, ж, подъ влияніето на други звукове ти взиматъ произношеніето на м, к, с, ф, л, ш, — Обаче в' думите: мой, жмелъ, край, мій, обувъ и прч., той звукъ не губи половинната си, както утвърждаватъ *фонетисти*, но се изговаря бързо или крѣпко; заради това в' пишеніето на тѣх случаи, споредъ фонетическото начало, трябва да се тура надъ буквата и крѣпка (˘), за да се означе това ѣ особено произношеніе.

3. В' някои случаи звукътъ и нацело се слива со звуковете: а, е, у, и оттука излизатъ три производни или сложени звукове, именно: я, ѣ, ю. Природно е сега, да се покаже това сливаніе и в' пишеніето, а това бива, когато і-то (во безъ точката) се соедине или само съ буквите: а, е, у; напр. така: я (отъ і съ протегнатата опашка и а навалено), ѣ (отъ і и е соединени со чертица), ю (отъ і и у старовремско безъ роговете му). Така се е споивало і-то и в' старо време; напр. я (отъ а и в' средата му і в' малъкъ вид), іу (отъ і и у безъ роговете му), ѣ (отъ е обкръжато надолу и в' средата му і протегнато и доле заміено). Никѣде во языкътъ ни звукътъ в не се слива со о, ж и самъ со себе си, оттова и і-то няма да се споива съ буквите имъ в' пишеніето. Истинна в' някои думи, и то по-вечето чужди, като чи се чуеъ слиено о и и, но това бива отъ немото произношеніе на предходната имъ согласна, както ще видимъ сега.

4. Вообще всѣхъ согласни звукове в' нашиятъ языкъ на крайтъ и предъ гласните: а, е, и, о, у, х, иматъ произношеніе тахрдо. Само звуковете: к, г, л, които природно се изговарятъ меко само предъ е и и, така също и звуковете: ж, ч, ш, които на всякъде се изговарятъ меко, — правятъ изхвърляніе отъ това общо правило; заради това противно е на генетическото начало, да се пише ѣ, за по-

до сега ще се развіеше и усовършенствуваше до такъв стъпен, щото да ни е сега лесна и обикновена в' пишеніе то. Но ако днес новата ни писменность не е нищо друго, отсем продължение на старата, тогай защо да не бжде она продълженіе и на старата стенографіа? — б., тая буква се изговаря още у южните Бжлгари като *шч*, а у северните — като *шт*; та, означувайки се чрез нея тіа две различни произношеніа в' народніѣт говор, нека улеснува она, и едни-те и другите, въ свойственното им изговараніе на думитѣ, в' които се она среща.

7. Речи венте наши ортографисти пишат предлозите: *из, воз, раз, сниз*, в' составените от них думи различно; напр. *извира* — *испитува*, *вознася* — *воспира*, *развратува* — *распжрснува*, *низвождам* — *снисхождам*, и прч. Но това противорече на генетическото начало, което не забравят они в' пишеніето на оніа думи, кореніето на които природно изменуват в' говореніето крайната согласна, заедно со изменуваніето на формата им; напр. *грам* — *градове*, *кжрс* — *кжрстове*, *Слафка* — *слава*. *роѣство* — *роднина* и прч. За да бждеме прочее навсякжде последователни в' реченото правило, което совсем презират іотистите и се джржат само за фонетическото, трябва да пишеме: *изпитува* наместо *испитува*, *возпира* наместо *воспира*, *разпжрснува* наместо *распжрснува*, *снизхождам* наместо *снисхождам* и проч.

8. Найпосле, според генетическото начало, трябва да се означува со *апостров* (') отсѣтствіето на изпущаната ради благозвучіе буква или слог; напр, *в' него*, *с' дума*, *мож' да нееш*, *там'-овам'*, и пр.

Ето ти нѣкъсо и правописаніето, което взимам смелост да изнесам днес пред благосклонніѣт читател, наедно с' формата на шопското наречіе. До колку мож' да заслужат они серіозното му вниманіе, — това е вече негова длжжност да каже!

І. А. Ковачов.